

Vladan Bajčeta

MOŽE LI SE PISATI PROZA POSLE AUŠVICA?

(Kristijan Olah: *Svetlost iz pepela: Holokaust i književnost*, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 2025)

Jedan od najupućenijih istraživača beogradskog Instituta za književnost i umetnost kada je o savremenoj beletristici riječ sintetizovao je u najnovijem rukopisu svoja znanja iz specifične oblasti novovremene književnosti – one koja tematizuje veliku istorijsku traumu prethodnog stoljeća. U svojim dosadašnjim istraživanjima Kristijan Olah se bavio djelima autora poput Milorada Pavića i Nikole Miloševića, zatim problemima odnosa između umjetnosti (književnost i film, književnost i strip), metakritičkim pitanjima, relacijom književnosti i teologije, kao i drugim teorijski manje zastupljenim aspektima fenomena kreativnog stvaralaštva. Međutim, područje njegovog najživljeg i najpostojanijeg interesovanja jeste umjetnička proza dvadesetog stoljeća, čije nepregledne prostore već decenijama unazad predano upoznaje i kritički promišlja. Po-

seban odjeljak tog korpusa predstavlja literatura o Holokaustu, čije je najvažnije smjernice Olah u novoj studiji sjedinio na način do sada nepostojeći u srpskoj nauci o književnosti.

Potres koji su logori za masovno uništenje proizveli ne samo na planu tragedije nekoliko miliona pripadnika jevrejskog naroda – a sa njima i ostalih etniciteta koji su iz perspektive proklamovane arijevske superiornosti proglašeni za nižu rasu – već i na planu opšteg humanog samosagledavanja, ostavio je trag koji je temeljno promijenio čovjekovu sliku svijeta i vlastitog mjesta u njemu. Književnost, kao i ostale umjetnosti, prirodno je tražila odgovor na izazov koji se mnogima učinio prevelikim da bi bio tretiran kao sve druge teme od kada umjetnost postoji. Čuvena je konstatacija filozofa Teodora Adorna da je poeziju nemoguće pisati nakon Aušvica, kao što je poznat i stav psihologa Viktora Frankla, bivšeg logoraša, da se čovjeku u logoru može oduzeti sve, pa i sam život, ali ne i njegovo poimanje okolnosti u kojima se našao – naime, njegovo shvatanje smisla onoga što mu se u najgorem od svih mogućih svijetova može desiti. Između te dvije refleksije o ljudskom odnosu prema užasima Dahaua, Sobibora, Treblinke i ostalih strašnih imena epohe, smjestila se književnost o Holokaustu – između krajnosti naznačenih reprezentativnim odgovorima na pitanje koje pred čovječanstvom još uvijek stoji otvoreno poput ambisa. To je tema kojom se bavi studija *Svetlost iz pepela: Holokaust i književnost* Kristijana Olaha.

Da bi adekvatno odgovorio na tako krupan izazov, istraživaču nije bila dovoljna obična upućenost u relevantne naslove i autore koji su se bavili naznačenom temom, već i širi humanistički obzor teologije i filozofije, u čijem je horizontu problematika Holokausta intenzivno i sa različitih stanovišta sagledavana. Kao najkompetentniji poznavalac i ovog domena u svom matičnom naučnom krugu, Kristijan Olah je udružio dvije distinktivne istraživačke predispozicije i tako došao do rezultata koji predstavljaju istinsku naučnu dobit. Stoga poglavlja njegove studije, s akcentom na literarnu transpoziciju tema i motiva iz Holokausta, sagledavaju obuhvatan kompleks djela i njihovih autora u najrazličitijim kontekstima, kako to i sugerišu podnaslovi *Svetlosti iz pepela*: „Istorijsko-teorijski kontekst”, „Antropološki kontekst”, „Filozofsko-estetički kontekst”, „Filozofsko-socijalni kontekst”, „Filozofsko-teološki kontekst”. U središtu *radnje* autorovog teorijskog *narrativa* je „Literarni kontekst I” i „Literarni kontekst II”, a u samom njihovom centru kreatorijum: fenomen kome je posvećeno značajno literarno ostvarenje srpske književnosti pripadajućeg domena – drama *Nebeski odred* Đorđa Lebovića i Aleksandra Obrenovića – kao povlašćeni predmet hermeneutičkog propitivanja. Filozofija je tako okružila teologiju, teologija književnost, a sve zajedno žičane ograde u kojima se odvijao veliki zločin epohe protiv čovjeka i humanosti. Stoga čitanje Olahove knjige zahtijeva napor od kog je veće bilo samo njeno pisanje: treba hrabrosti da se stupi u ovaj sumrak ljudskosti, kao što je bila neophodna i autorova požrtvovana spremnost da u njemu toliko dugo proboravi i u kontinuitetu posmatra i ispituje ponor u koji, prema Ničeovim riječima, nije preporučljivo isuviše dugo gledati.

Je li književnost tu da ponudi *isključivo estetski* posredovan odgovor i na ovakve strahote, može li se o Holokaustu govoriti kao i o *drugim* temama, da li je to nešto što iziskuje poseban tretman i da li na bilo koji način doprinosi ukidanju mogućnosti da se bilo šta slično ponovi – pitanja su koja se direktno ili posredno ovom knjigom postavljaju. Stiče se jasan utisak po njenom čitanju da je, zapravo, istinski susret sa odjecima ultimativnog zla, onaj koji bi posmatrača trebalo da katartički uznemiri, sadržan u upravo *literarno* transponovanim sjećanjima na užase kakvi su se u logorima za masovno uništenje dešavali; i da nikakva turistička ekskurzija i sada već famozni *selfi* u Aušvicu ne mogu približiti čovjeka onome što se tu *zaista* desilo nego što to može književnost:

Književnost o Holokaustu, kao i svaka velika književnost, pronalazi nešto što ni sama nije slutila da postoji. Ona je uvek nešto više od sebe same, više od reči i slova, „mnogo više od književnosti”. / Književnost koja je vođena željom da se život protivstavi smrti, da se sama njena reč, njen logos, uzdigne „iznad smrti i nemogućnosti egzistencije”. Nastavši iz najdubljih egzistencijalnih poriva, posredi je književnost u svom „prvom i poslednjem smislu” (133–134).

Impozantan je spisak autora zastupljenih u Olahovoj studiji i sam pogled na bibliografiju otkriva kakva je vrsta istraživačke akribije na djelu. Neki od svjetskih pisaca koji ulaze u prozni, memoarski i esejistički kontekst ovih poglavlja su Vladislav Špilman, Maks Horkhajmer, Ana Frank, Primo Levi, Hana Arent, Imre Kertes, Margerit Diras, David Grosman, Art Špigelman, Jan Martel, Simon Vizental, Vinfried Georg Zebald i mnogi drugi. Tu su, zatim, autori iz srpskog i južnoslovenskog prozno-memoarsko-esejistič-

ko-poetskog konteksta: Stanislav Vinaver, Oto Bihalji-Merin, Ivan Ivanji, Danilo Kiš, Skender Kulenović, Ivan Goran Kovačić, Aleksandar Tišma, Maksimilijan Erenrajh-Ostojić, David Albahari, Frida Filipović, Branka Jovičić... U dramskom korpusu sreću se imena kao što su Đorđe Lebović, Bertolt Breht, Harold Pinter, Eli Vizel, Artur Miler, Elfride Jelinek; dok pjesnički sačinjavaju: Paul Celan, Martin Nimeler, Neli Zaks, Dan Pagis, Čarls Reznikov... Nemali broj filozofa i teologa mogao bi se dodati ovom popisu, ali predstavljene niz sačinjava više nego reprezentativnu osnovu za propitivanje glavnih *umjetničkih* i *(s)misaonih* smjernica književnog stvaralaštva o Holokaustu – u domenu svih rodova i vrsta kojima je naznačeni fenomen zahvaćen.

Opseg autora koji su tematizovali Holokaust sačinjava zapanjujuću brojku, jedan nov i zaseban katalog u svetskoj literaturi na temu epohalne istorije beščašća. Stoga se Olah sugestivno pita: „Nisu li uostalom logoraške priče, kako se i Primo Levi pitao, 'za-pravo priče jedne nove Biblije'? Priče o svetosti života koji opstaje 'uprkos sopstvenoj smrti'" (157–158). *Svetlost iz pepela* donosi, međutim, samo onaj najviši sloj: kanon iz svega što je o temi Holokausta napisano. Izvan njega ostaju gomile najrazličitijih svjedočanstava koje će po prirodi stvari vrijeme ostaviti pod naslagama nekoliko najuspjelijih ostvarenja. Čemu vode ti beskrajni spiskovi, postoji li kraj, zna li se određen broj i način njegovog dosezanja nakon kojeg će moloh istorijskog zla zadovoljiti glad za ljudskim hekatombama – pitanja su koja književnokritički provokativno postavlja i na njih odgovara studija Kristijana Olaha.

Kako je već naznačeno, jedan od problema, barem onaj koji se kreće u području dominantno književnoteorijske problematike, dugo stoji na snazi: da li i tema Holokausta, ako je tretirana *umjetnički*, mora to biti na način koji je univerzalno važeći za svekoliku umjetnost od njenog postanka do danas? Postoji li privilegovana tema, pa makar i takva, koja bi bila povlašćena i specijalno obrađivana, po nekoj vrsti spolja nametnutog etičkog, ideološkog, poetičkog ili kakvog drugog naloga? *Svetlost iz pepela* otkriva u literaturi raspon od melodrame do nihilističkih traktata, između apsolutne filozofske rezignacije i pojačanih zahtjeva za antropološkim i metafizičkim optimizmom, kojim je omeđen čitav dijapazon svega što je u kontekstu *lepe književnosti* o Holokaustu napisano. Na pitanja: 1. da li je literarni tretman ove tematike promijenio dosadašnje poimanje lijepog u umjetnosti, studija implicira potvrđan odgovor – kao i sa svim novim iskustvima u umjetnosti; 2. da li je sama literatura produbila shvatanje Holokausta, odgovor je, kako je prethodno pomenuto, nesumnjivo potvrđan; 3. a da li je su sami mehanizmi književnosti nakon tog iskustva ostali isti, odgovor se – samo naizgled paradoksalno – takođe čini potvrđnim:

Uprkos svoj strahoti na koju reči ukazuju, svem užasu nad koji su se nadnele ne bi li ga sagledale „u dubinama”, iz njih proishodi lepota, „drhtava i bespoštedna”, „ekstatična” i preobražavajuća. I sam napor da se taj užas prikaže, da se prikaže „ono što je neprikazivo”, krije u sebi „ljudsku lepotu”, koja ova dela čini umetničkim po sebi (167).

Čitav korpus djela naznačenih autora Olah analizira polazeći od sistematizacije u posebne tematske i problemske krugove, prema podnaslovima ranije navedenih većih

poglavlja kakvi su „O smijehu i blasfemiji”, „O kontrahumanizmu”, „O mudrosti iz Holo-kausta”, „O povratnicima”... Njegova metodologija zasniva se na pozicioniranju konkretnog djela u ograđeni literarni kontekst, u okviru kojeg se tom djelu određuje mjesto bilo po misaonim konsekvencama za razumijevanje naslovnog fenomena, ili po imanentnim vrijednosnim dometima. Sam prostor koji autor posvećuje pojedinim tekstovima svjedoči o vrsti njegovog implicitnog stava u tom smislu, kakav je upravo slučaj sa povlašćenom dramom *Nebeski odred* Đorđa Lebovića (napisanom u saradnji sa Aleksandrom Obrenovićem). Pisac nedovršenog, ali s razlogom visoko cijenjenog romana *Semper idem*, hronike vlastitog djetinjstva pred odlazak u Aušvic, napisao je i jedan od ključnih dramskih tekstova pedesetih godina u socijalističkoj Jugoslaviji. Radnja ovog komada situirana je u potkrovlje logora za masovno uništenje, a bavi se njegovom specifičnim fenomenom Zonderkomanda. Pitanja etički problematičnih izbora u okruženju na minimum svedene moralnosti Lebović je umjetnički provokativno uobličio kroz sudbinu nekoliko pripadnika „specijalnih odreda”, koji su se stavljali u službu nacističke logorske uprave kako bi na neko vrijeme produžili sopstvene živote do prilično izvjesne smrti u istom procesu eksterminacije. Stoga je središnji odjeljak knjige područje u kojem su se najsnažnije ukrstile filozofska, teološka i književno-hermeneutička nastojanja Olahove studije:

Tako se ispostavilo da sama tema drame – slučaj Zonderkomanda kao ekstremnog primera „sive zone”, kako ju je nazvao Primo Levi – onemogućava ne samo donošenje moralnog „suda o ljudima koji su se našli u ‘sivoj zoni’”, već i bilo kakav „katarzični razvoj događaja”, odnosno „umetničko ili etičko zaokruženje”. Žrtve nisu pružale junački otpor, niti se njihova patnja može sakralizovati. One su bile „odljudene”, „surove”, emocionalno samoanestezirane, „sasvim slomljene i svedene na čiste egzistencijalne elemente”, ali su ipak, uprkos svemu, čuvale sve svoje ljudske potencijale. Niti su heroji, niti podlaci, ili su možda i jedno i drugo. Najmanje sveci (242).

Sve aporije o kojima autor raspravlja analitički su tretirane na rijetko obaviješten, misaono izazovan i retorički sugestivan način. Sam taj tretman čini ih posebnim iskorakom u aktuelnim književnim proučavanjima na srpskom govornom području, koja su se već duže vremena u pretežnijem dijelu zatvorila u geto akademskih tautologija i reci-klaža, bez većeg intelektualnog odjeka i stvarnog društvenog smisla. *Svetlost iz pepela* je stoga, ali i po mnogim svojim drugim vrlinama, knjiga koja će se čitati izvan esnafskog kruga i po isključivoj obligaciji stručnih opredjeljenja i interesovanja. Ona je dokaz ne samo da se književnost može i mora pisati posle Aušvica, već i da pisanje o književnosti mora ponovo pronaći vlastitu svrhu.